

1 SOCIÁLNÍ DETERMINANTY ZDRAVÍ

HLAVNÍ DETERMINANTY ZDRAVÍ

DETERMINANTY ZDRAVÍ

- všechny okolnosti a faktory, které určitým způsobem posilují a upevňují nebo naopak ohrožují a oslabují zdraví.
- Zdravotní stav populace je výsledkem působení celé řady determinant různé povahy a různého původu:
 - biologické
 - chemické
 - fyzikální
 - behaviorální
 - ekonomické
 - kulturní
 - sociální

DETERMINANTY ZDRAVÍ

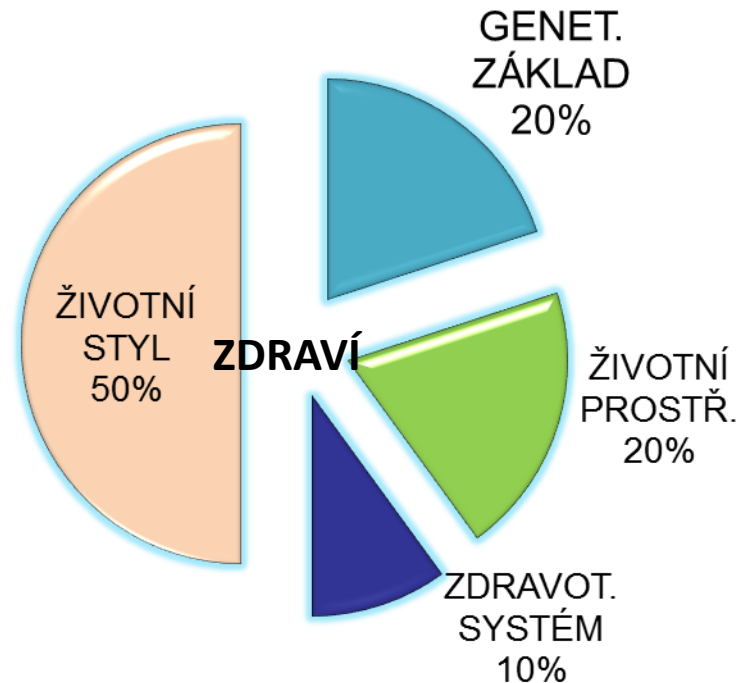
- ještě v 70. letech minulého století převládalo přesvědčení, že zdravotní stav populace je z naprosto největší části odrazem úrovně zdravotní péče

ZDRAVOTNICTVÍ JAKO DETRMINANTA ZDRAVÍ

- Úspěchy medicíny v potlačování infekčních nemocí (hygienická opatření, očkování).
- Rozdíly ve zdraví lidí jako odraz rozdílů v dostupnosti zdravotnických služeb.
- Poválečný rozvoj zdravotnických systémů a veřejného zdravotního pojištění v Evropě.
- 70. léta 20. století – 3 základní zdravotní problémy:
 - Růst výdajů na zdravotní péči
 - Stagnace zdravotního stavu obyvatelstva
 - Otázka ovlivnitelnosti známých rizikových faktorů na individuální úrovni

ZÁKLADNÍ DETERMINANTY ZDRAVÍ

- Lalondova zpráva – vymezuje čtyři základní okruhy determinant zdraví

- Smyslem této kvantifikace však bylo především ukázat, že kromě vliv zdravotní péče na zdraví populace byl přeceňován.
- Nejvýznamnější determinanty zdraví leží mimo tradičně chápaný sektor zdravotnictví

HLAVNÍ DETRMINANTY ZDRAVÍ

- Obezita, výživa a aktivní pohyb
- Alkohol
- Kouření
- Stav životního prostředí
- Psychické potíže
- Drogy
- Zdravotnické služby

SOCIÁLNÍ DETERMINANTY ZDRAVÍ

POSUN HLAVNÍCH SOCIÁLNĚ ZDRAVOTNÍCH PROBLÉMŮ V ROSTOUCÍCH MĚSTECH

DŘÍVE

1. Chybějící
kanalizace, splašky
2. Špatná voda
3. Odpady a záchody
4. Infekční nemoci
5. Vysoká kojenecká
úmrtnost

POSUN HLAVNÍCH SOCIÁLNĚ ZDRAVOTNÍCH PROBLÉMŮ V ROSTOUCÍCH MĚSTECH

DŘÍVE

1. Chybějící kanalizace, splašky
2. Špatná voda
3. Odpady a záchody
4. Infekční nemoci
5. Vysoká kojenecká úmrtnost

NYNÍ

1. Drogy, alkohol, kouření
2. Patologické hráčství
3. Kriminalita (dětská)
4. Pohlavní nemoci
5. Rostoucí sociální rozdíly

Co způsobuje tento rozdíl?

Sociální podmínky, ve kterých žijí:

- bydlení
- strava
- vzdělání
- zaměstnání
- dostupnost zdravotní péče
- celková životní úroveň

Sociální determinanty zdraví

- Podmínky, do kterých se lidé narodí a ve kterých vyrůstají, žijí, pracují a stárnou.
- Tyto podmínky jsou utvářeny způsobem distribuce peněz, zdrojů a moci na globální, národní i lokální úrovni.

Sociální determinanty zdraví

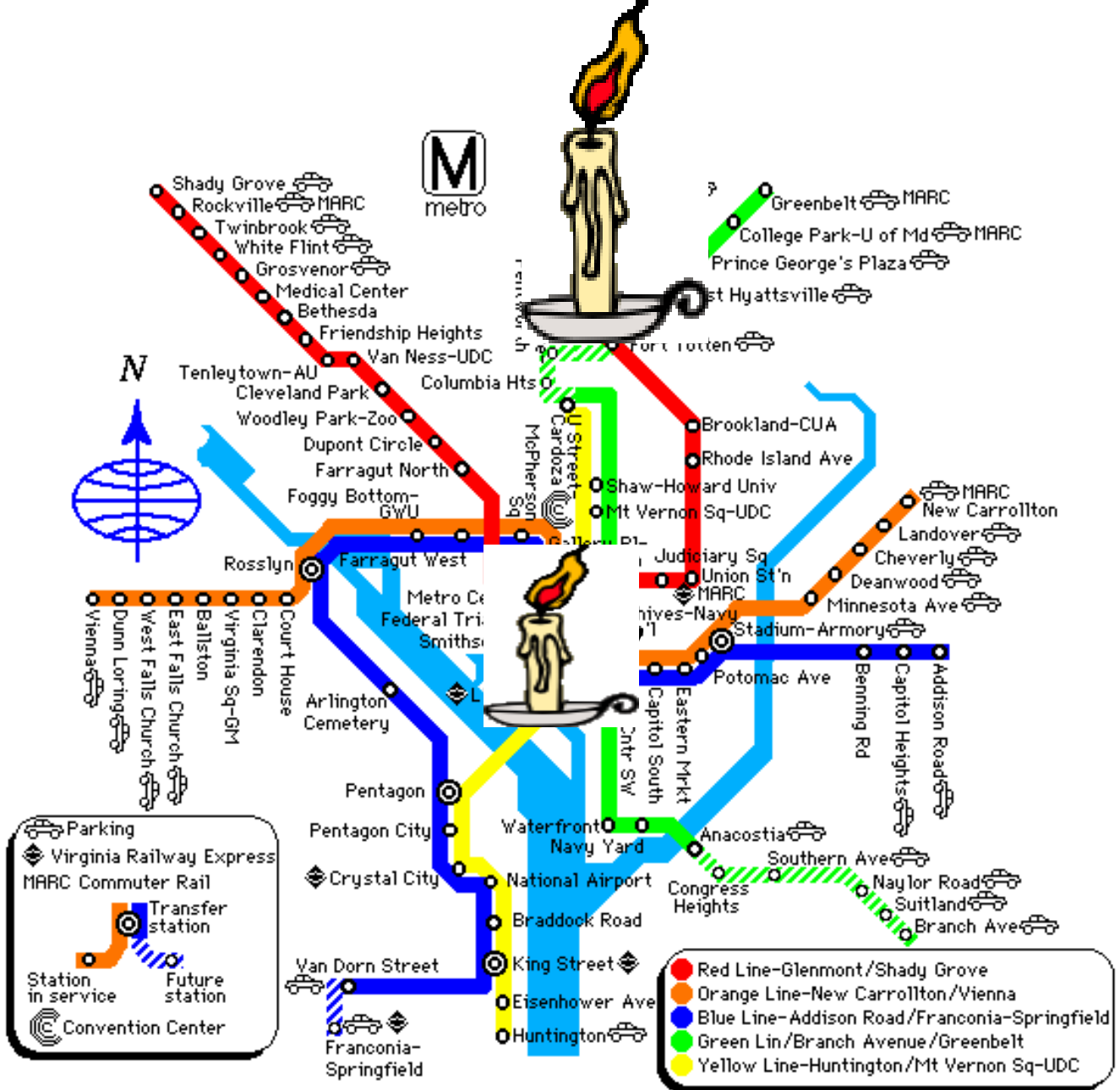
- Jsou zodpovědné za **existenci inekvity ve zdraví**,
 - tj. za existenci nespravedlivých a odstranitelných rozdílů ve zdraví, které nacházíme jak **mezi zeměmi**, tak **uvnitř** jednotlivých **zemí**.

Rozdíly ve zdraví mezi zeměmi

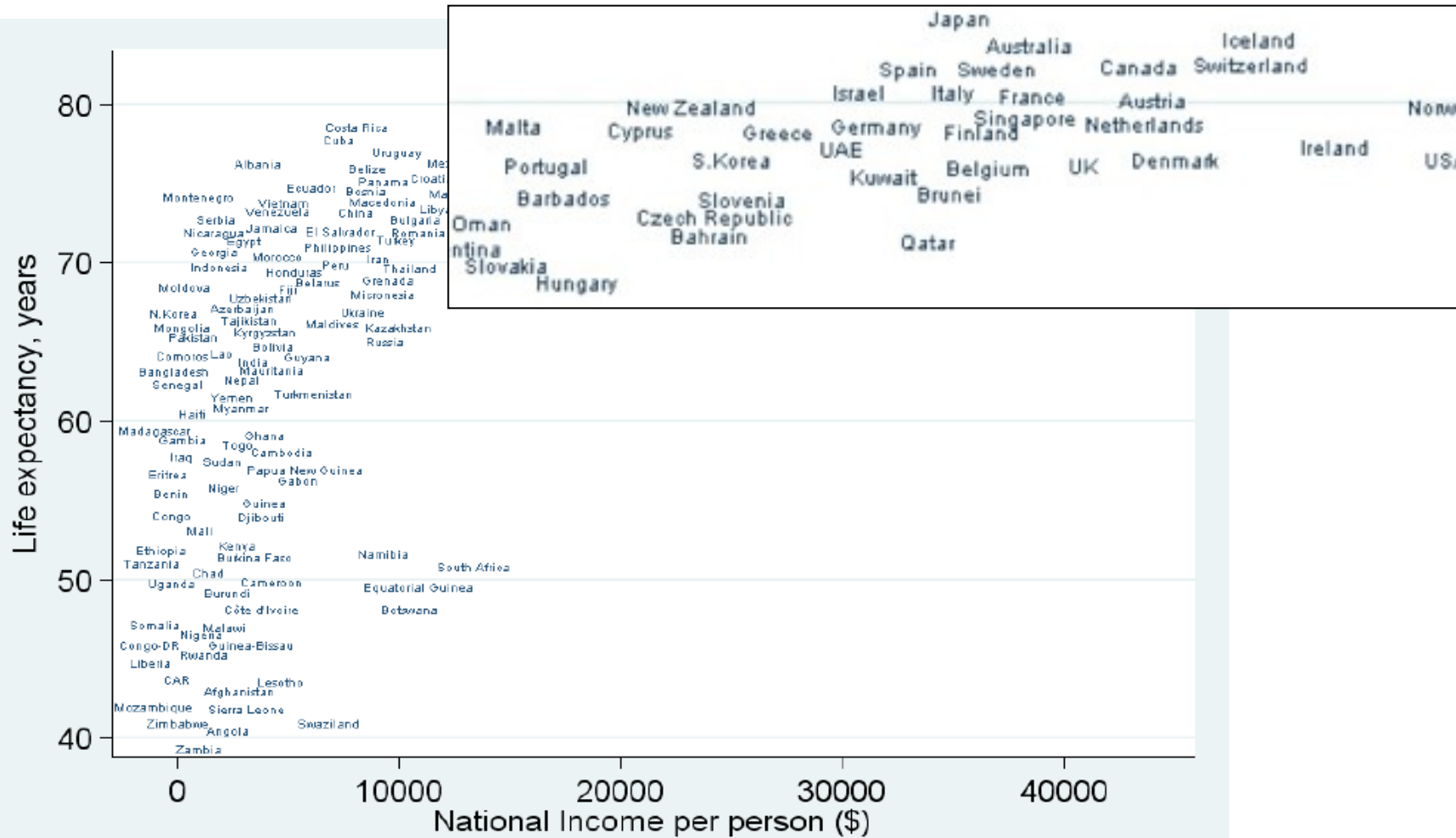
- Bohatství a zdraví
 - Materiální vysvětlení nerovností

Nerovnost a SDZ

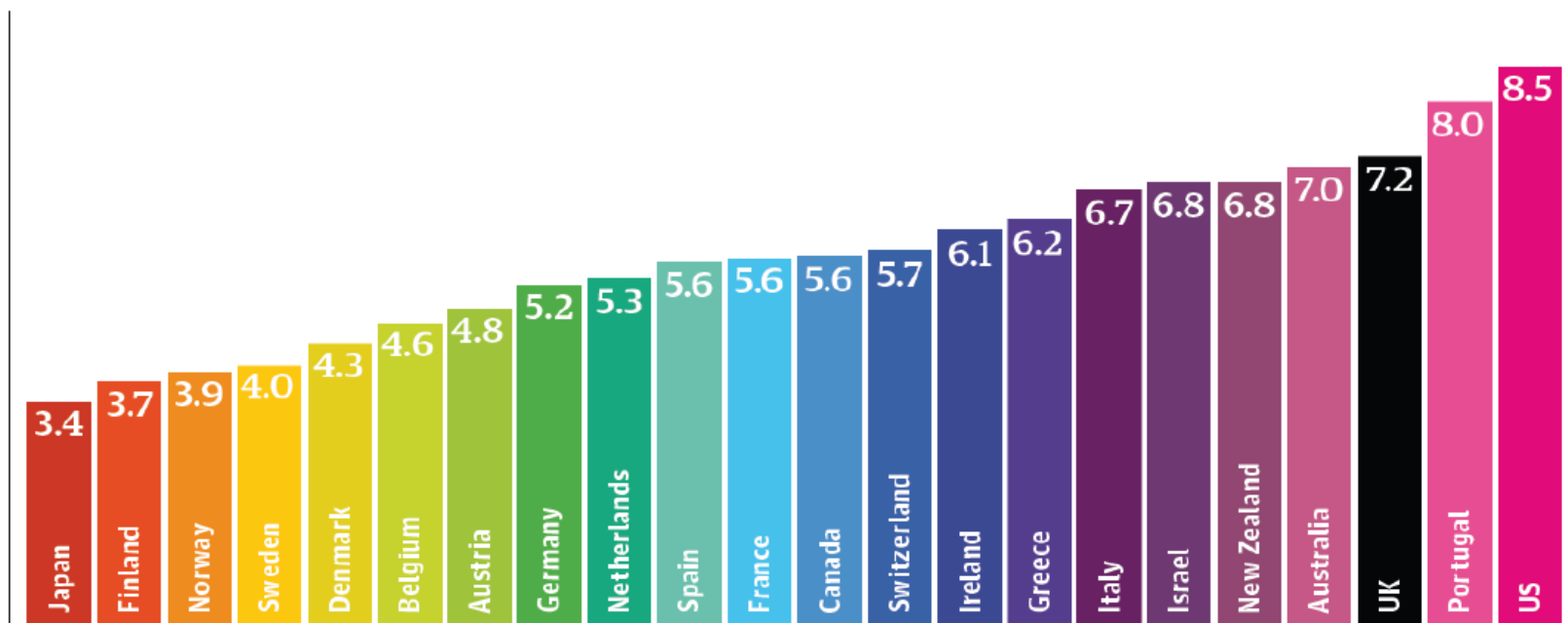
- Nerovnosti ve zdraví jsou viditelným důsledkem působení sociálních podmínek na zdraví lidí.

Chudé v bohaté země

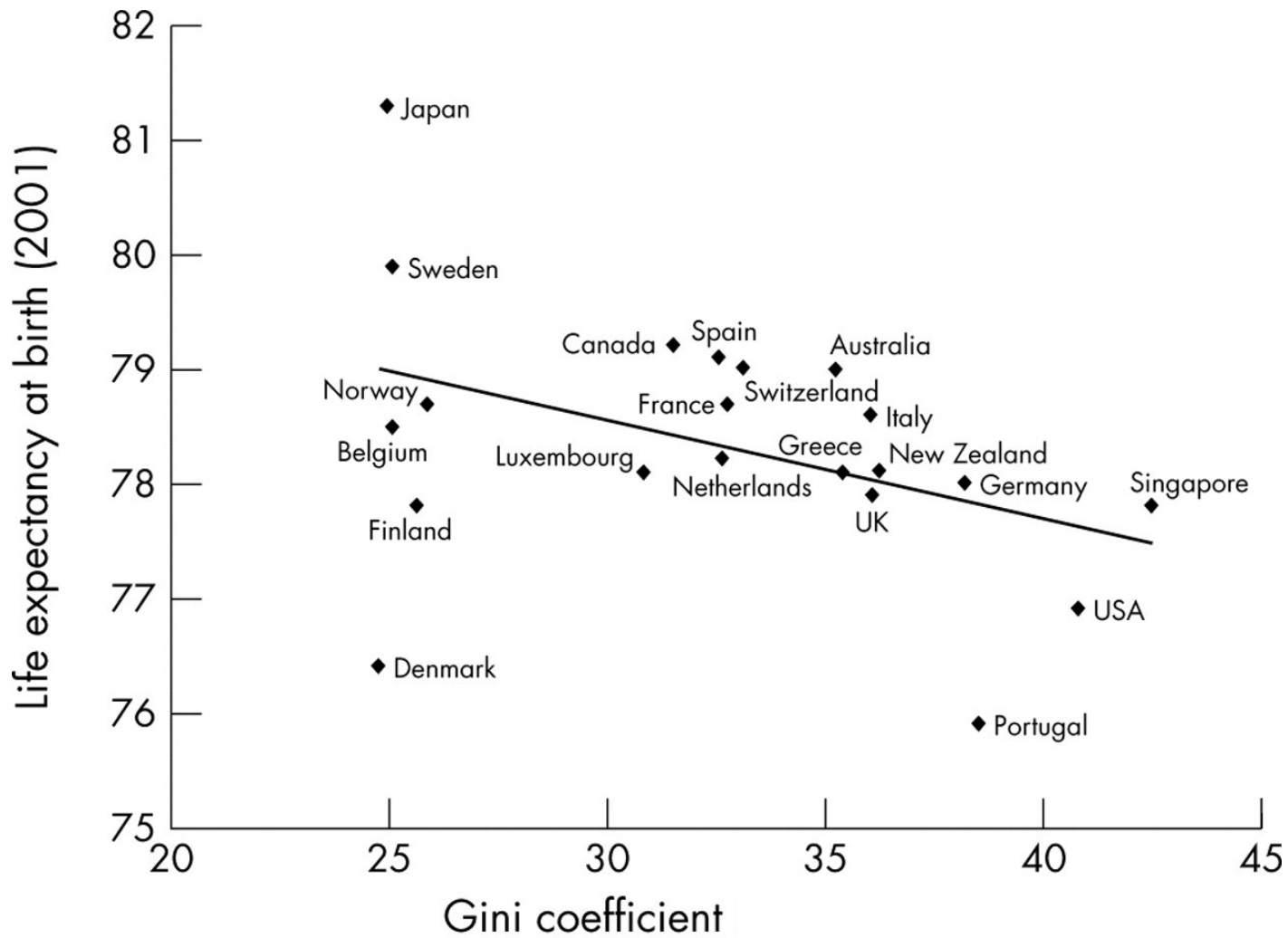

Kolikrát bohatší je 20% nejbohatší populace ve srovnání s 20% nejchudší populace

Zdroj: Wilkinson, R., Pickett: The Spirit Level.

Bohaté země

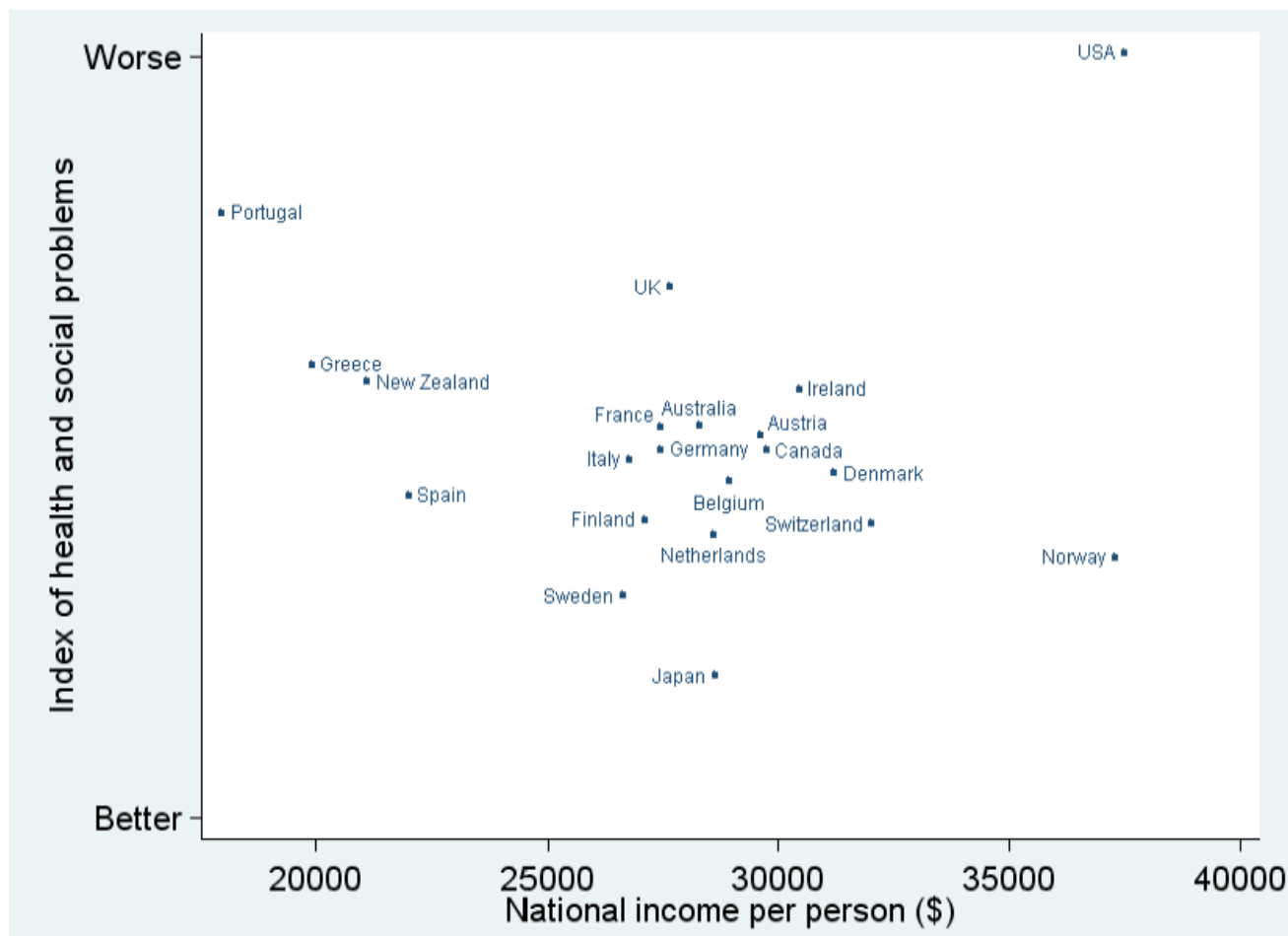
Bohaté země

- **Není důležité, jak velký je koláč, ale jak je mezi lidmi rozdělen.**

Vztah mezi bohatstvím země a indexem zdravotních a sociálních

Index:

- SDŽ
- Gramotnost
- Koj. úmrtnost
- Násilí
- Počet vězňů
- Počet nezletilých
- Důvěra
- Obezita
- Duševní poruchy a alkohol. závislosti
- Sociální mobilita

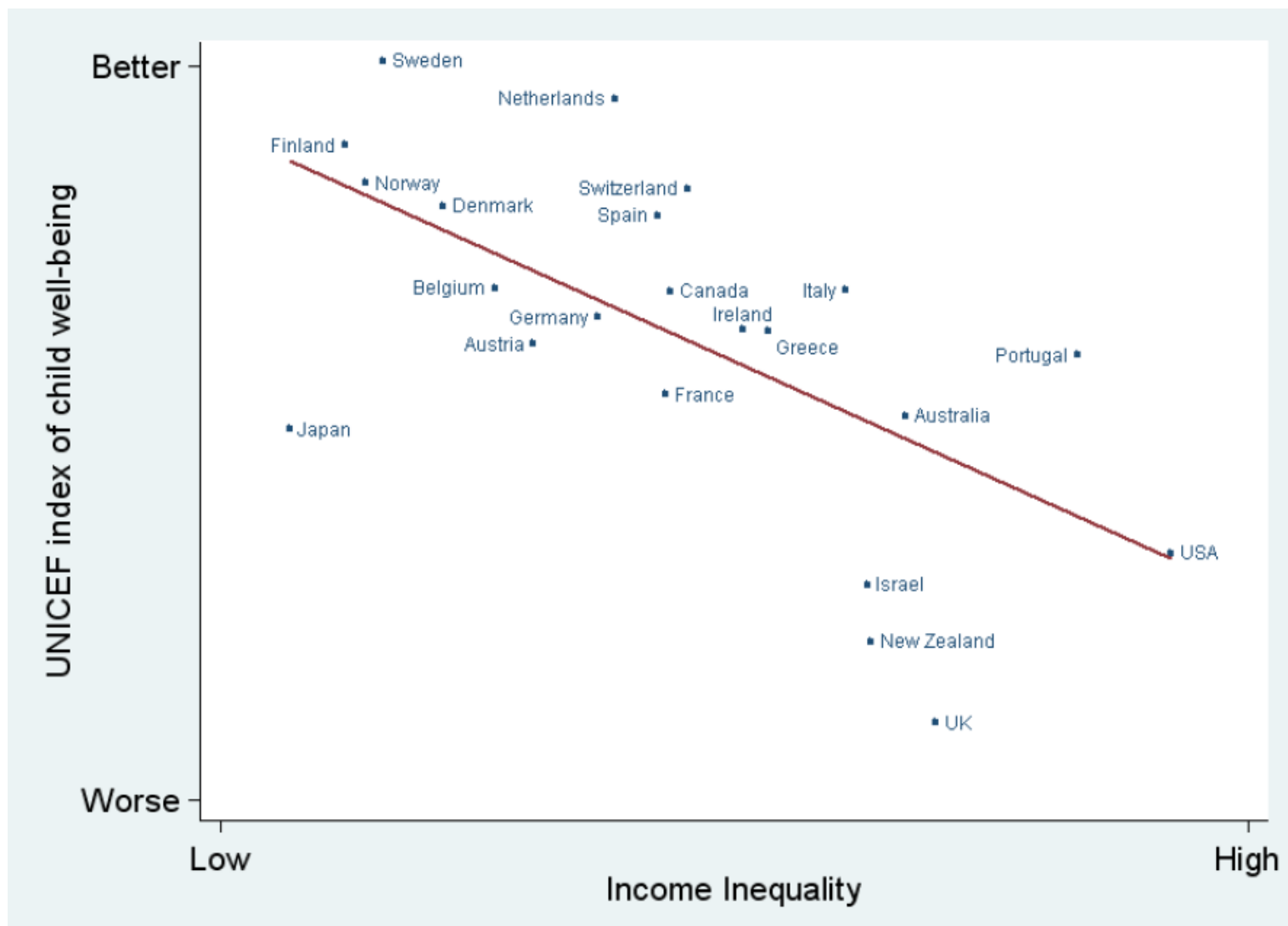
Vztah mezi příjmovou nerovností a indexem zdravotních a sociálních problémů

Index:

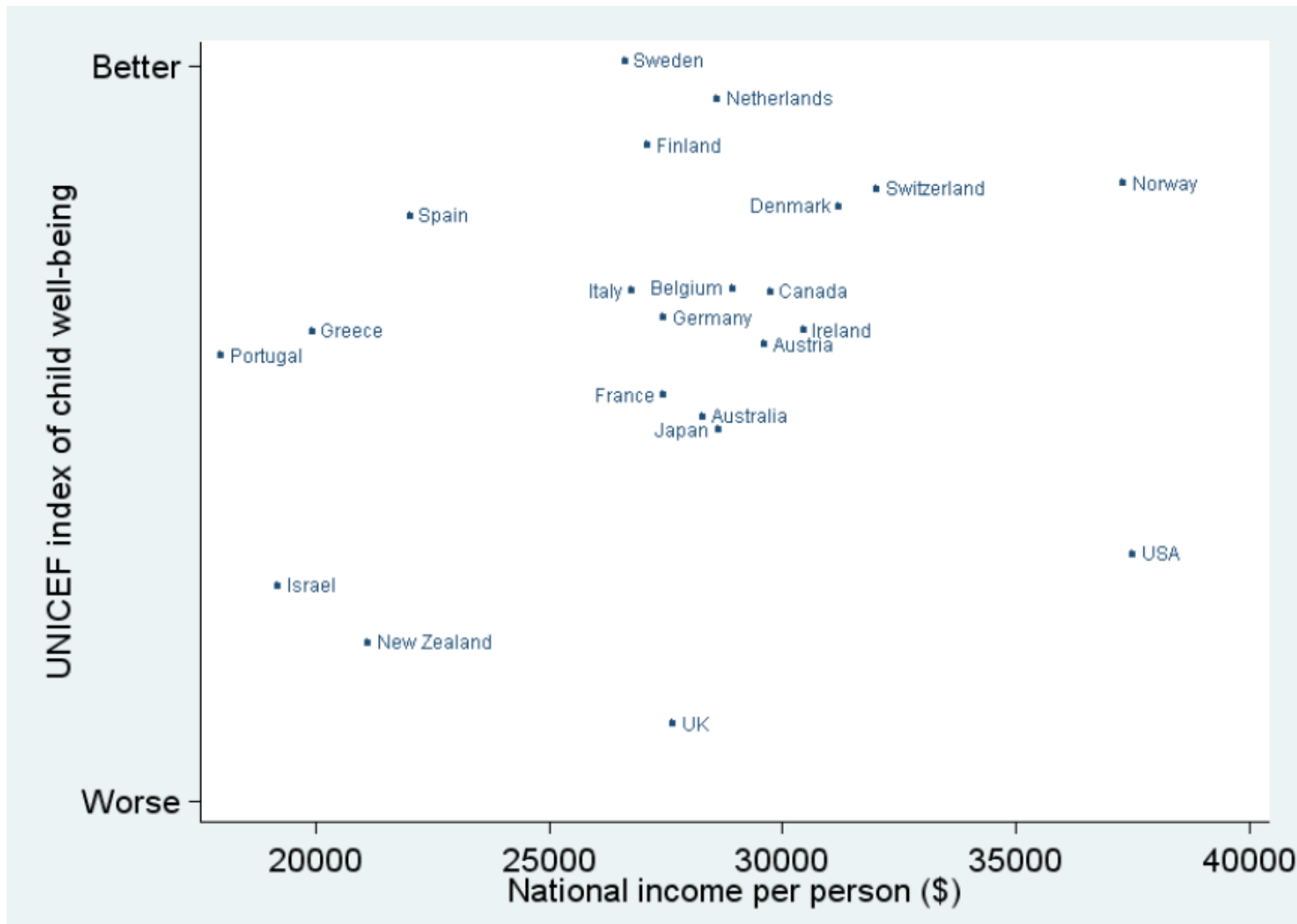
- SDŽ
- Gramotnost
- Koj. úmrtnost
- Násilí
- Počet vězňů
- Počet nezletilých
- Důvěra
- Obezita
- Duševní poruchy a alkohol. závislosti
- Sociální mobilita

Životní podmínky dětí jsou lepší v zemích s menší příjmovou nerovností

Životní podmínky dětí nesouvisí s průměrným příjmem

Důvěra mezi lidmi je vyšší v zemích s nižší příjmovou nerovností

Proč jsou lidé (a jejich zdraví) tak citliví na nerovnost ve společnosti?

Rozdíly ve zdraví mezi zeměmi

- Bohatství a zdraví
 - [Materiální vysvětlení nerovností](#)
- Sociální soudržnost a zdraví
 - Psychosociální vysvětlení nerovností

Rozdíly ve zdraví mezi zeměmi

- Bohatství a zdraví
 - [Materiální vysvětlení nerovností](#)
- Sociální kapitál a zdraví
 - Psychosociální vysvětlení nerovností
- Přerozdělování příjmů
 - Neo-materiální vysvětlení nerovností

Nerovnost

- Nerovnost jako nestejnost
- Nerovnost jako systematické znevýhodnění
 - Třídní nerovnost v moderních společnostech
 - Nerovnost a spravedlnost (rovnost šancí)

Ekvita (spravedlnost) ve zdraví

- Cílem není a nemůže být odstranění rozdílů ve zdraví, ale redukce těch rozdílů ve zdraví, které jsou vnímány jako **nepřirozené, nespravedlivé a odstranitelné**.
- Pocit nespravedlnosti existuje zejména tam, kde jsou rozdíly **neúnosně velké** či způsobené nerovnými příležitostmi např. v důsledku diskriminace.

Příčiny rozdílů ve zdraví

- Přirozená, biologická odlišnost.
- Svobodně zvolené chování, které poškozuje zdraví (např. některé sportovní aktivity).
- Svobodně zvolené chování podporující zdraví (za předpokladu, že všichni mají stejnou příležitost k osvojení takového chování).

NEROVNOST JAKO
NESTEJNOST

- Chování, které poškozuje zdraví, ale nelze ho považovat za výsledek svobodné volby.
- Vystavení stresu a jiným zdraví škodlivým životním a pracovním podmínkám.
- Nerovný přístup ke zdravotní péči a dalším veřejným službám.
- Nemoc jako příčina sestupné sociální mobility.

NEROVNOST JAKO INEKVITA
(NESPRAVEDLIVÉ ROZDÍLY)

Inekvita (nerovnost) ve zdraví

- Je důsledkem systematických rozdílů v **životních šancích**.
- **Životní šance** jsou určovány celkovou **sociální pozicí** člověka ve společnosti a představují **naději člověka, že dosáhne společensky ceněných statků** (vzdělání, peníze, prestiž, moc).
- Sociální pozice je dána
 - **Socioekonomickým statusem**
 - Genderem
 - Etnickou příslušností

SOCIÁLNÍ DETERMINANTY ZDRAVÍ

- Mají **původ v uspořádání společnosti** (na jakých principech a hodnotách je založen politický, ekonomický, kulturní a sociální život lidí dané společnosti).
- Nejsou distribuovány náhodně, ale **kopírují sociální nerovnosti**.
- Nejde o bezprostřední zdravotní rizika, ale o **sociální podmínky ovlivňující přítomnost či absenci zdravotních rizik**.

Význam sociálních determinant zdraví

- Mají přímý vliv na zdraví.
- Vysvětlují největší část rozdílů ve zdraví mezi populačními skupinami.
- Strukturují chování vzhledem ke zdraví.
- Navzájem se ovlivňují při působení na zdraví.

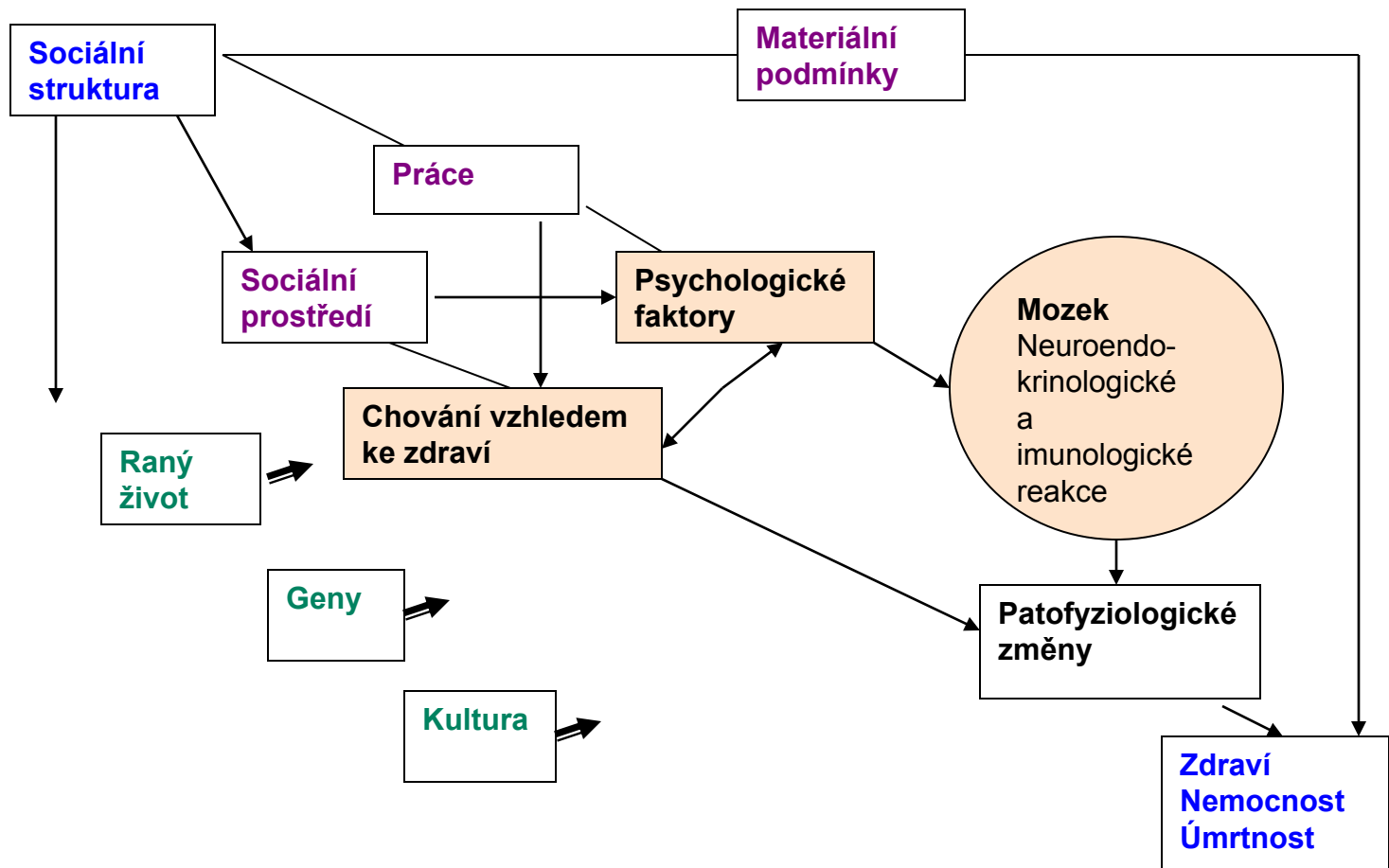
Schematické znázornění vlivu sociálních determinant na zdraví

10 nejvýznamnějších sociálních determinant zdraví

- 1. SOCIÁLNÍ GRADIENT**
- 2. STRES**
- 3. ČASNÉ OBDOBÍ ŽIVOTA**
- 4. SOCIÁLNÍ EXKLUZE**
- 5. PRÁCE**
- 6. NEZAMĚSTNANOST**
- 7. SOCIÁLNÍ OPORA**
- 8. DROGOVÁ ZÁVISLOST**
- 9. VÝŽIVA**
- 10. DOPRAVA**

Model působení SD na zdraví

SOCIÁLNÍ GRADIENT

Nejde o rozdíly ve zdraví mezi chudými a bohatými nebo mezi chudými a zbytkem společnosti.

Buřinky a deštnice, nositelů na zdraví a vysoký věk.

G. B. Shaw

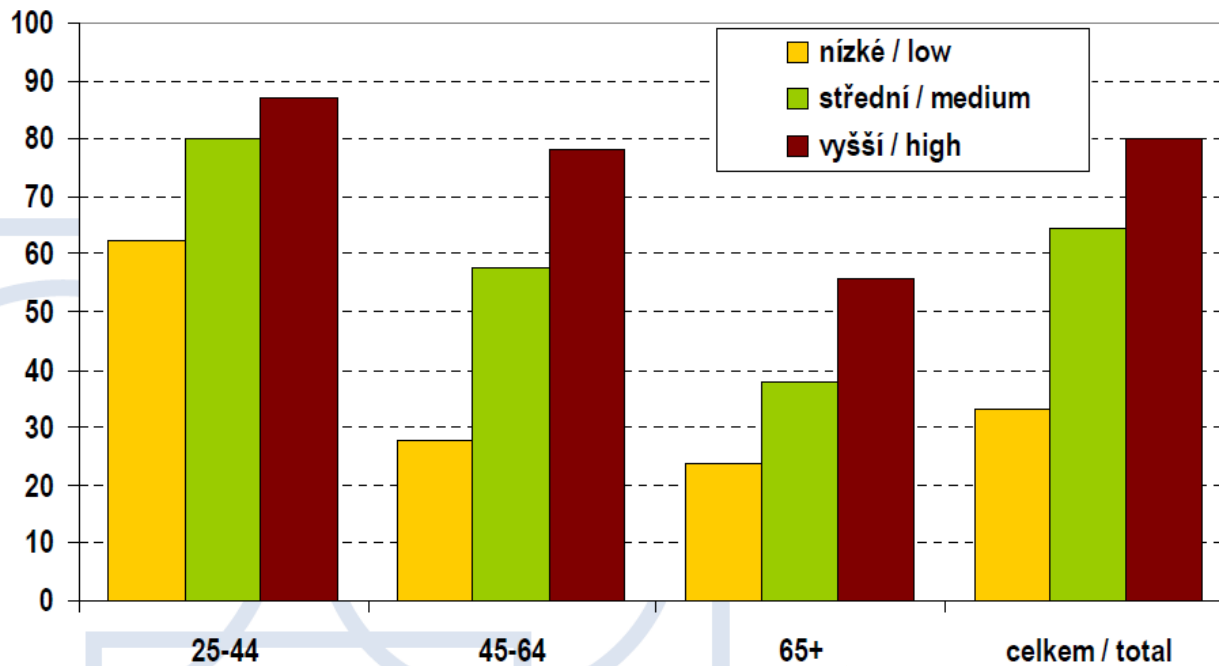
SOCIÁLNÍ GRADIENT

- Dokládá, že sociální podmínky výrazně ovlivňují zdraví lidí.
- Čím horší socioekonomické podmínky, tím:
 - vyšší riziko předčasného úmrtí (kratší SDŽ)
 - vyšší riziko vážného onemocnění
 - menší naděje na uzdravení
 - vyšší výskyt nemocí typických pro minulá období

Sociální gradient

- Sociální gradient je všudypřítomný:
 - ve všech společnostech,
 - ve všech věkových skupinách,
 - u většiny nemocí.

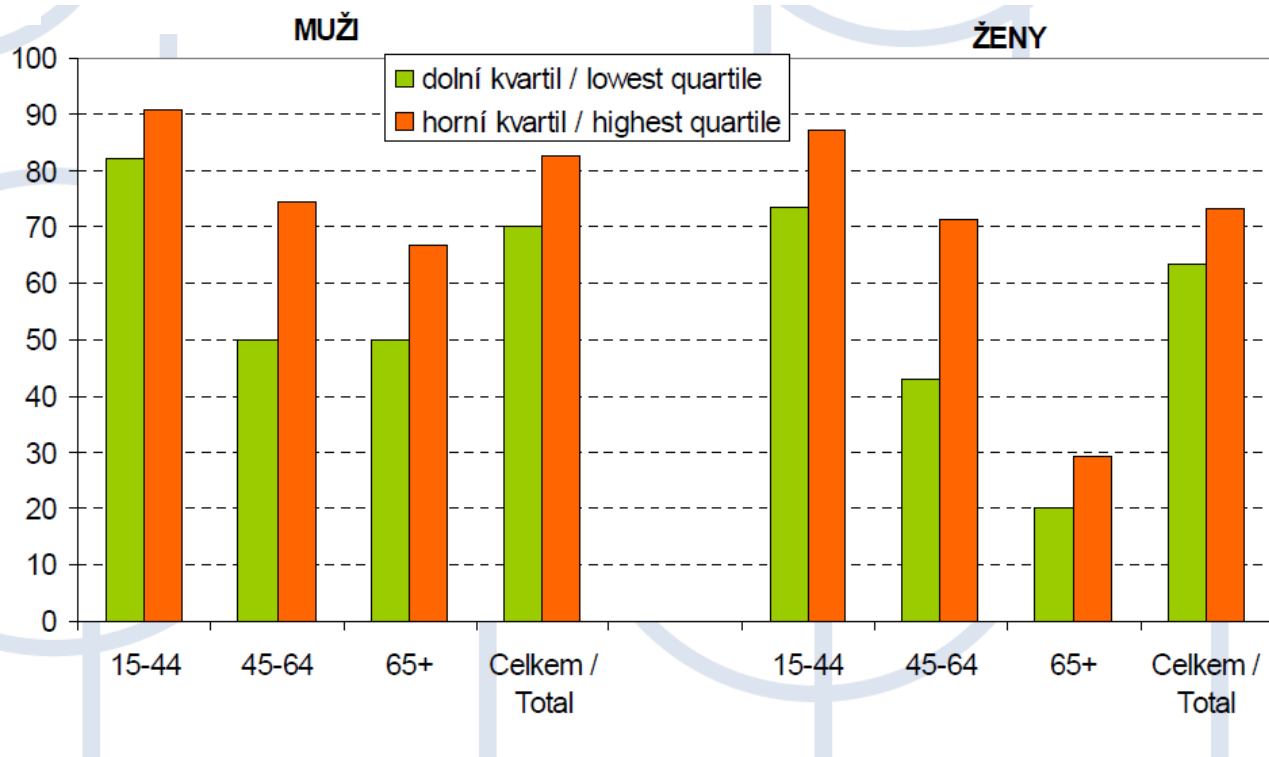
Subjektivní zdraví podle vzdělání

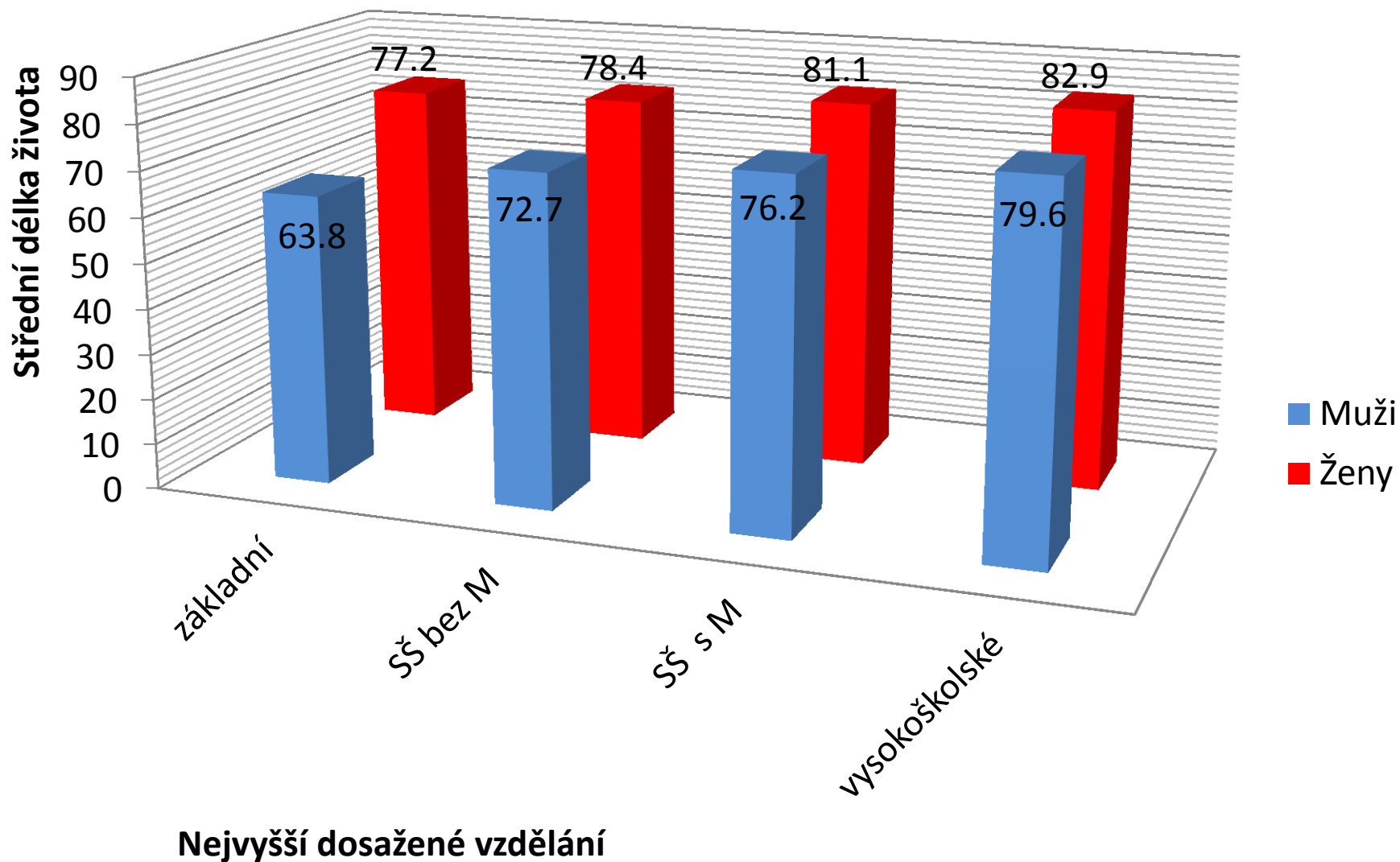
Podíl osob s
dobrým
a velmi dobrým
subjektivním
zdravím podle věku
a vzdělání (%)

Subjektivní zdraví podle věku a příjmu

Podíl osob s
dobrým
a velmi dobrým
subjektivním
zdravím podle věku
a příjmu (%)

Nerovnost ve zdraví v ČR

BÍDA A ROSTOUCÍ SOCIÁLNÍ ROZDÍLY

Jednoznačně se k této problematice vyslovil již Johann Peter Frank (1754-1821), jedna z významných osobností sociálně medicínského myšlení. Napsal obsáhlou práci „System einer vollständigen medicinischen Polizey“.

System komplexního zdravotního zabezpečení, 1779-1819

BÍDA A ROSTOUCÍ SOCIÁLNÍ ROZDÍLY

„Nechť vládcí, mohou-li, odvrátí od hranic proniknutí smrtelných nákaz; nechť ustanoví nad provinciemi muže vynikající ve vědách lékařských, nechť staví nemocnice a spravují je co nejlépe; jestliže přitom zanedbají jedinou věc – nezbytnost odstranit nebo alespoň učinit snesitelnější bezměrnou bídu lidí, stěží uvidí jaký prospěch ze svého zdravotnického zákonodárství.“

COMMISSION ON SOCIAL DETERMINANTS OF HEALTH

Sir Michael Marmot

**Chair of the Commission on
Social Determinants of Health**

Professor of Epidemiology and
Public Health, Royal Free and
University College Medical
School, London

Photo: Steve Turner

Jaký to má smysl? Léčit nemocné a potom je vrátit zpět do podmínek, které způsobily jejich nemoc.

— Professor Sir Michael Marmot

Stres

Stres v důsledku negativních životních událostí a zejména chronických obtíží ohrožuje zdraví.

Stres

- je považován za hlavní „převodní“ mechanismus, jehož prostřednictvím se socioekonomické podmínky odrážejí ve fyzickém a psychickém zdraví

Přímý a nepřímý vliv stresu na zdraví

- přímý vliv stresu na duševní zdraví
 - úzkost, neurózy, deprese
- přímý vliv na fyzické zdraví
 - obranyschopnost organismu, vnímavosti vůči infekčním nemocem, riziko cukrovky, hladina lipidů v krvi, krevní tlak, riziko infarktu a mozkové mrtvice
- nepřímý vliv na zdraví
 - kouření, alkohol, sladkosti

Výzkumy stresu

- **stresory**
 - negativní životní události
 - chronické životní obtíže
- **ochranné faktory**
 - kontrola nad životem
 - sociální opora a jiné zdroje ze sociálních sítí

Časné období života

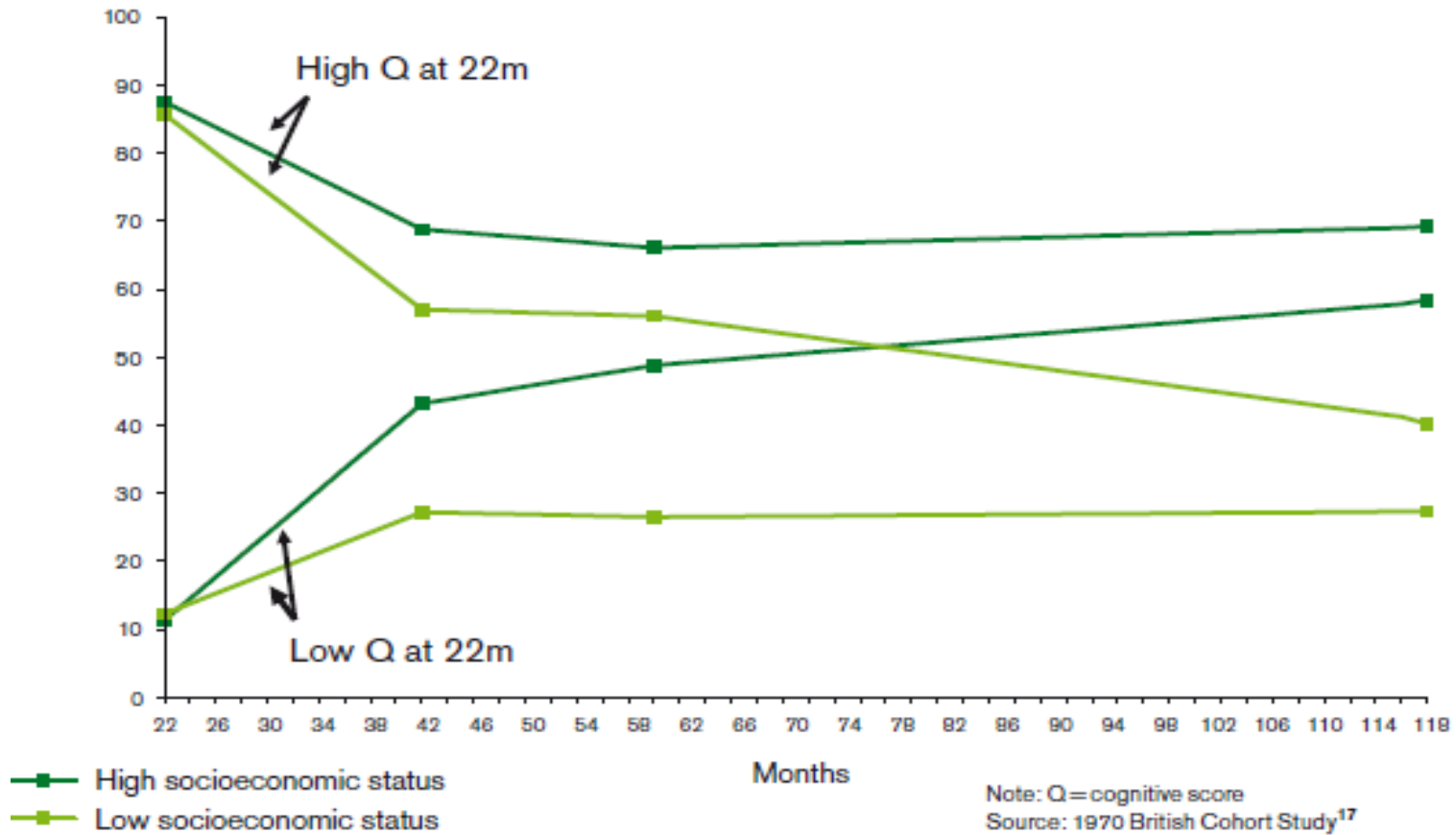

Je důležité, aby rodiče byli oporou svým dětem: zdravotní důsledky raného vývoje a výchovy trvají po celý život.

Časné období života

- počáteční stadia života předznamenávají další zdravotní osudy jedince v dospělosti
- důležitá je péče o těhotné a rodiny s malými dětmi
- **špatné socioekonomické podmínky** v dětství vedou:
 - ke zpomalení růstu,
 - k vyššímu riziku emočních, výchovných a zdravotních problémů
- **kumulace nevýhod: chudoba rodičů** ovlivňuje vztah dítěte ke škole → následně nízké dosažené vzdělání → riziko nejisté práce a nezaměstnanosti → a vyvolává pocit, že člověk sám nemůže příliš ovlivnit svůj život

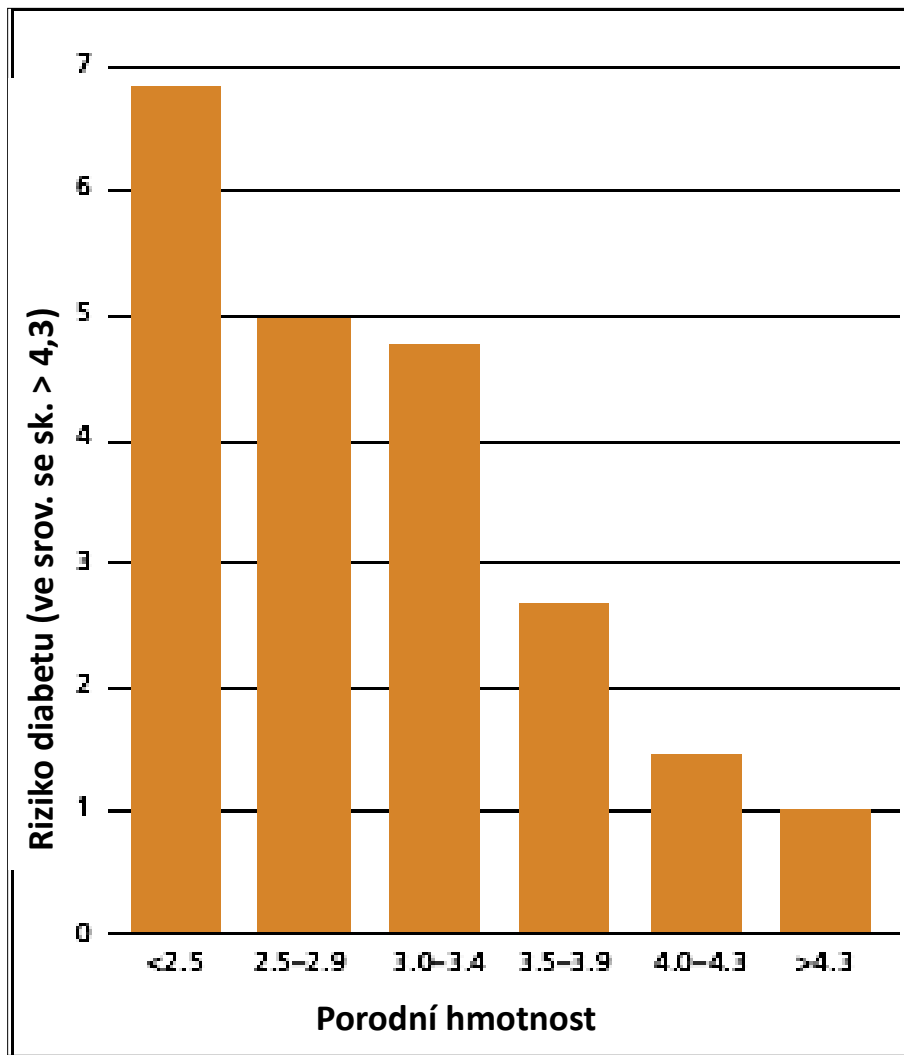
Vývoj kognitivního skóre u dětí v závislosti na SES

Zdroj:

Riziko diabetu u mužů ve věku 64 let v závislosti na porodní hmotnosti

Zdroj: Barker, D.J.P.: Mothers, babies and disease in later life. Edinburgh, Churchill Livingstone, 1998.

Sociální vyloučení

Chudoba, rasismus, diskriminace, stigmatizace či nezaměstnanost vedou k sociální izolaci a zvyšují riziko onemocnění a předčasného úmrtí.

Nerovnost a chudoba

- Chudoba neznamená jen pozici na nejnižší příčce společenského žebříčku.
- Chudoba je stav odlišující chudé od zbytku společnosti.

Absolutní chudoba

- nedostatek prostředků k uspokojení základních potřeb
 - fyzické strádání a přímé ohrožení zdraví a života
- její hranice se nemění se změnou standardu života ve společnosti

Relativní chudoba

„Chudými nejsou jen ti, kdo jsou na úplném dně celé společnosti, ale chudobu lze nalézt v každé sociální vrstvě.

Jestliže totiž část příslušníků určité sociální vrstvy má méně, než její ostatní příslušníci, je pravděpodobné, že se ve srovnání s nimi budou cítit chudými.“

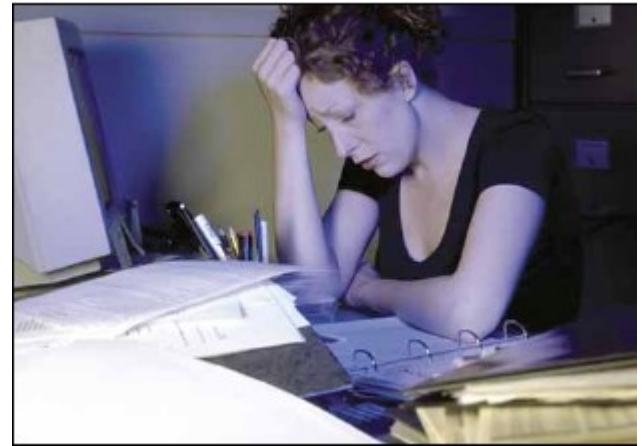
George Simmel

Sociální vyloučení

- nový pojem pro chudobu
- chudoba ve vyspělých zemích nemá podobu fyzického strádání, ale vyloučení člověka ze základních aktivit společnosti (občané druhé kategorie)
 - zaměstnání, konzum, volnočasové aktivity
- má mnoho dimenzí, které mají tendenci se kumulovat
 - ekonomická (nezaměstnanost, nízký příjem, chudoba)
 - sociální (rozpad manželství, sociální izolace, patologické jevy)
 - politická (neschopnost participace, nízká účast ve volbách)
 - komunitní (devastované prostředí a obydlí, absence služeb)
 - individuální (fyzický nebo mentální handicap, nízké vzdělání, ztráta sebeúcty)
 - skupinová (koncentrace do určitých skupin – etnikum, profese)
 - prostorová (koncentrace v jistém území)

Sociální vyloučení

- týká se zejména:
 - přistěhovalců,
 - uprchlíků,
 - etnických menšin,
 - ale i lidí nemocných, postižených a emočně zranitelných (dětské domovy, věznice, psychiatrické léčebny)
- pojí se obvykle s diskriminací, rasismem a nepřátelstvím
- Opatření:
 - ochrana proti diskriminaci
 - dodržování práv přistěhovalců a menšin

Povaha práce a pracovní prostředí

Stres na pracovišti a nedostatek kontroly nad vlastní prací zhoršují zdraví.

Povaha práce a pracovní prostředí

- centrální postavení práce v životě člověka
- změny zaměstnanosti v jednotlivých ekonomických sektorech
- mění se forma pracovní zátěže
 - model pracovního napětí
 - model nerovnováhy mezi úsilím a odměnou

Povaha práce a pracovní prostředí

- pracovní stres je významnou příčinou rozdílů ve zdraví
 - uplatnění kvalifikace, rozhodovací schopnosti
 - ocenění práce

Nezaměstnanost a nejistota zaměstnání

Nezaměstnanost snižuje
životní úroveň,
stigmatizuje a vede
k sociální izolaci.

Nezaměstnanost a nejistota zaměstnání

- povaha nezaměstnanosti
 - strukturální a dlouhodobá
- koncentrace nezaměstnanosti do:
 - určitých SE skupin (osoby s nízkou kvalifikací, mladí lidé, ženy, členové etnických menšin, imigranti)
 - stejných rodin (tzv. jobless family) – nebezpečí polarizace společnosti.

Nezaměstnanost a nejistota zaměstnání

- snížení životní úrovně,
- omezení sociálních kontaktů,
- stigmatizace,
- pocit méněcennosti,
- sociální vyloučení

Sociální opora

Přátelství, dobré mezilidské vztahy
a pevné sociální sítě zlepšují zdraví.

Sociální opora

- Zdroj získávaný ze sociálních sítí
- Sociální síť
 - systém formálních a neformálních vztahů, prostřednictvím kterých získává člověk zdroje ke zvládnutí obtížných životních situací

Typy sociální opory:

- **silná pouta**
 - instrumentální
 - Emociální
- **slabá pouta**
 - informační
 - poradní

Sociální opora

- přátelství, dobré sociální vztahy a podpůrné sociální sítě
- přispívá k řešení citových i materiálních problémů
- sociální koheze

Nedostatečná sociální opora

- deprese, komplikace v těhotenství, častější a závažnější nemoci
- sociální izolace

Sociální opora

- *Ženatí muži nežijí déle než svobodní, to se jim jen zdá.*

Franklin

Drogy

Zneužívání drog není jen otázkou individuální volby, ale je do značné míry ovlivněno širším sociálním prostředím.

Drogy

- kouření, alkoholismus či jiná drogová závislost vedou k zdravotním potížím
- často jde o reakci na neutěšené sociální a ekonomické podmínky, které se v důsledku užívání drog ještě zhoršují
- pojí se s násilím, nehodami, otravami, poraněními a sebevraždami

Výživa

Dostupnost a cena zdravé stravy je politickým problémem.

Výživa

- zejména problém složení a pestrosti stravy
- obezita jako nemoc chudých
- dostupnost a cenová přijatelnost výživného a kvalitního jídla má větší vliv než zdravotní výchova

Doprava

Chůze, jízda na kole a využívání veřejné dopravy znamená lepší zdraví.

Doprava

- omezení pohybu
- dopravní nehody
- omezení sociálních kontaktů
- znečištění ovzduší, hluk

Tabulka 1

CELKOVÉ NÁSLEDKY NEHOD 2009	ČR	Hlavní město Praha	Středočeský kraj	Jihočeský kraj	Západočeský kraj	Severočeský kraj	Východočeský kraj	Jihomoravský kraj	Severomoravský kraj
Celkem nehod	74 815	15 583	11 183	3 206	4 989	12 399	7 193	7 283	12 979
Usmrceno celkem	832	40	124	74	95	97	100	158	144
Zraněno celkem	27 313	2 429	4 029	2 037	2 700	3 461	2 982	5 402	4 273
Těžce	3 536	347	556	237	260	431	429	719	557
Lehce	23 777	2 082	3 473	1 800	2 440	3 030	2 553	4 683	3 716
Škoda ve 100 Kč celkem	49 810 910	10 574 925	8 676 493	2 633 441	3 932 150	6 473 562	4 620 664	6 129 445	6 770 230
Počet nehod s usmrcením	779	39	118	66	86	92	95	149	134
Hmotná škoda ve 100 Kč s usmrcením	1 377 377	55 720	227 789	176 445	153 673	100 689	228 244	271 691	163 126
Počet nehod s těžkým zraněním	3 044	326	475	188	207	360	370	626	492
Hmotná škoda ve 100 Kč s těž. zran.	2 866 797	278 630	464 989	226 061	262 106	322 241	364 846	575 366	372 558
Počet nehod s lehkým zraněním	17 883	1 729	2 558	1 319	1 776	2 222	1 921	3 456	2 902
Hmotná škoda ve 100 Kč s leh. zran.	13 723 473	1 761 499	2 354 581	1 060 906	1 311 000	1 452 156	1 344 451	2 629 539	1 809 341
Počet nehod s hmotnou škodou	53 109	13 489	8 032	1 633	2 920	9 725	4 807	3 052	9 451
Hmotná škoda ve 100 Kč jen s hmotnou škodou	31 843 263	8 479 076	5 629 134	1 170 029	2 205 371	4 598 476	2 683 123	2 652 849	4 425 205

ZJIŠTĚNÍ

- Špatné sociální a ekonomické podmínky výrazně ovlivňují zdraví lidí.
- Sociální podmínky působí na zdraví lidí 3 základními cestami:
 - materiální podmínky – přímo;
 - pracovní prostředí – skrze stres a chování;
 - sociální prostředí – skrze stres a chování.
- SDZ působí na zdraví lidí ve všech sociálních vrstvách, avšak pravděpodobnost výskytu většiny rizikových faktorů a horších důsledků roste se snižující se sociální pozicí.
- Nerovnosti ve zdraví se netýkají rozdílu mezi chudými a bohatými/chudými a zbytkem společnosti.
- V evropských zemích narůstá význam relativní chudoby.
- Zdraví lidí jako veřejný zájem je předmětem veřejné politiky, nejen politiky zdravotní nebo zdravotnického systému.

Deset rad pro zdraví

David Gordon, Centre for Poverty Research

- Nebud'te chud'í. Pokud nem'ůžete p'řestat, sna'žte se neb'ýt chud'í dlouho.
- Nebydlete v chud'é, deprivované oblasti, pokud je to mo'žné, odst'ěhujte se.
- Pořid'te si vlastní auto.
- Neberte zam'ěstnání, které vás stresuje, je málo placené nebo vyžaduje manuální práci.
- Nebydlete ve špinavých a nekvalitních domech či bytech, nesta'ňte se bezdomovcem.
- Jed'te jednou za rok na dovolenou.
- Nebud'te rodič – samoživitel.
- Požadujte všechny dávky, na které máte nárok.
- Nebydlete blízko frekventované silnice nebo blízko továrny, která znečiš'tuje ovzduší.
- Vyu'žijte vzd'ělání ke zlepšení své socioekonomické pozice.

DOPORUČENÍ

- Při snaze o dosažení co nejlepšího zdraví hrají největší roli všechna opatření týkající se:
 - **vzdělání,**
 - **pracovních podmínek a zaměstnanosti,**
 - **sociálního zabezpečení a pomoci,**
 - **péče o rodiny s dětmi,**
 - **bydlení,**
 - **dodržování lidských práv.**

Doporučená četba k SDZ:

- Wilkinson, R., Marmot, M. (eds.): Social Determinants of Health. The Solid Facts. Copenhagen, WHO 2003. URL: <http://www.who.dk/document/e81384.pdf> [cit. 12. 10. 2005].